

УДК 821.161.2.09

«БОЖЕСТВЕННИЙ ДИЯВОЛ»: ОБРАЗ ЖІНКИ В ПОЛЬСЬКІЙ ПОВІСТІ І. ФРАНКА**Нестелєв М.А., Сьоміна А.А.**

Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджується літературний образ жінки в польській повісті І. Франка «Для домашнього огнища». Основна увага приділяється особливостям гендерного переосмислення в цій повісті. І. Франко описує, як простір щасливого дому перетворюється на дім розпусти. У його повісті жінка з хранительки «домашнього огнища» робиться «основою суспільності», перебираючи чоловічі функції. Письменник показує згубність стереотипного ставлення до гендерного виміру статі.

Ключові слова: образ, гендер, повість, сім'я, стереотип.

Постановка проблеми. Іван Франко – визначний український письменник, який зробив величезний внесок у формування української літератури та науки. Переосмислюючи у своїх творах низку класичних (романтично-реалістичних) проблем XIX століття, він водночас намагався висвітлити сучасні йому тенденції, а найголовніше – показати зміну стереотипів в українській спільноті, зокрема у сприйнятті жінки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасне українське літературознавство намагається дослідити різні аспекти ліричної, епічної та драматичної спадщини І. Франка, пов'язані з його неординарною постаттю та європейським рівнем розвитку авторської думки. Основними у франкознавстві можна вважати праці І. Денисюка, М. Ільницького, М. Жулинського, Т. Гундорової, Е. Соловей, М. Кодака, З. Гузара, Т. Салиги, Ю. Клим'юка, В. Корнійчука, Т. Пастуха тощо. Однак, попри всю докладність цих досліджень і значну кількість щорічних нових праць у галузі франкознавства, безліч аспектів різноманітної спадщини письменника (зокрема, його польські повісті) залишаються ще не досить висвітленими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Польську повість І. Франка «Для домашнього огнища» впродовж останніх десятиліть досліджували такі науковці, як Л. Каневська, Б. Кир'янчук, Т. Матвеева, Л. Сваричевська, Н. Тодчук, А. Швець та ін. Проте їхні дослідження – це здебільшого пояснення особливостей хронотопу в повісті або висвітлення історії написання твору та специфіки його сюжету. Тобто «Для домашнього огнища» практично не аналізувалася як цілісний текст з виразною гендерно-моралістичною ідеєю, що й визначає актуальність пропонованої статті.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в дослідженні образу жінки в повісті І. Франка «Для домашнього огнища» та його зв'язку з особливостями його авторського мислення.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- дослідити літературний образ жінки в польській повісті І. Франка;
- проаналізувати особливості гендерного переосмислення в повісті «Для домашнього огнища»;
- визначити своєрідність використання І. Франком типової образності задля нетипових художніх завдань.

Виклад основного матеріалу. Повість «Для домашнього огнища» І. Франко написав у листо-

паді 1892 року польською мовою, орієнтуючись на західноєвропейського читача, і передусім – на польську художню традицію. Однак через низку причин повість так і не вийшла друком польською, хоча письменник намагався прилаштувати її у кілька часописів і видавництв.

В основі твору – скандальний судовий процес, особливості якого розкриває літературознавець М. Мороз, докладно розписуючи який саме процес мається на увазі, а точніше: два процеси. Це були гарно висвітлена в українській і польській пресі справа 1883 року львівських панянок Антоніни Вайс і Марії Грембович (яких М. Мороз співвідносить відповідно з Анелею та Юлією [3, с. 30-31], а Н. Тодчук вважає, що вірогідніше було навпаки [4, с. 52]) та, окрім цього, напевно, мав на увазі справу Ісаака Шефферштайна 1892 року, виведеного у творі під ім'ям Штернберга. Звичайно, саме соціум з його суворими законами співжиття визначив трагедію людей, проте письменник прагнув, як він зазначає в листі до польського друга, зробити акцент на зовсім іншому: «Усі ці скандальні речі у повісті прикриті ніби туманом; драма перенесена з суспільного ґрунту у план психологічний» [6, с. 369].

Переосмислення образу жінки як хранительки домашнього вогнища письменник робить дуже своєрідно. Спочатку він (очима чоловіка) подає її ідеалізований опис: «Сей восхит ще вбільшав його любов і пошану до жінки, для тої жінщини не тільки чарівно вродливо, але також залізного, неподатливого характеру та високої інтелігенції, яка, полишена сама, з невеличкої половини його пенсії, яку міг їй посилати місячно, зуміла вижити, вдержати дім і так славно виховати дітей. Що були добре виховані, розумно, свобідно, без неволення їх дитинячої вдачі, що на розвиток їх інтелігенції, їх характеру і їх тіла змалку пильно вважала, се видно було з кожного їх руху, з кожного слова» [5, с. 21]. А згодом І. Франко показує те, на що вона була здатна заради цієї «янгельської» слави, окреслюючи і глибину падіння, і висоту злету жінки, цього «божественного диявола», як казав про слабку стать польський поет А. Міцкевич. Через це Анелю важко засуджувати і хочеться якщо не зрозуміти, то принаймні пожаліти.

Важливо, що ім'я Анеля в повісті І. Франка виразно асоціюється з «ангелом»: не тільки через певну співзвучність, а й через те перше враження, яке вона справляє на людей. У тексті 5 разів обігрується її зовнішня подібність до янгола, що є оманливою, адже насправді вона – це

щось протилежне. На початку «Для домашнього огнища» вона виймає з комоду «велику срібну тацю з емальованими на ній головками ангеліків» [5, с. 9], згодом уже чоловік називає її «ангелом» [5, с. 27]. Потім згадується, як барон Рейхлін, що безнадійно намагався її звабити, відгукується щодо Анелі: «Чудесну маєш жінку! Ангела, а не жінку! Такі ангели там залізними вільми толочать грішні душі в кипучу смолу» [5, с. 44]. Саме барон перший у творі виразно визначає її дво-значну роль: спокусниці з янгельською зовнішністю та диявольськими діями. Дізнавшись про її справи більше, Антось Ангарович погоджується зі словами барона: «Називав її напереміну ангелом і чортом. О, розумію, розумію! Визискала його нам'єтність, не задовольнивши її» [5, с. 106]. І зрештою він уже прямо називає її «відьмою» [5, с. 132], і згодом не в змозі в належний спосіб відповісти на її справедливі звинувачення в лицемірстві навіть додає: «Жінко! Сам сатана говорить твоїми устами» [5, с. 138]. Цікаво, що твір загалом вибудовано на антитезах і оксиморонах, адже «янгельська» Анеля – це привабливо-потворний диявол: «Почував безмірне обридження до неї як до жінки спідленої, негідної його назви. Якжеж глибоко впала в його очач в протягу останніх двадцяти і чотирьох годин! Люціфер зіпхнутий з вершка небес на дно пекла не падав глибше. І се була Анеля, мати його дітей! І се була та жінка, що носила його ім'я і без вагання втоптувала його в болото! Так ось як виглядала та його честь, для котрої віддав у жертву життя свого найвірнішого друга!» [5, с. 116-117].

Антось Ангарович незабаром відчуває зміну ворожого простору «домашнього огнища», опікуваного жіночим світом янгола і диявола: «Гарненьке помешкання, меблі... пансіоник для дорослих панночок – і полювання на веселих пасажерів, маючих паничів, що бажають рафінованої і дистингованої розкоші» [5, с. 105-106]. Недаремно, дізнавшись правду про свою дружину, він уже не може спокійно повернутися додому і проводить ніч у готелі, повернувшись вранці лише для того, щоб застрелитися, на що в нього не стає сил на відміну від його дружини. Анеля мріє втекти від цього «домашнього огнища», сподіваючись розбудувати та зміцнити родину якнайдалі від згубного міського оточення, яке, на переконання Анелі, і спонукало її пристати до такої ганебної справи: «Геть, на село, десь у глухий гірський закуток, до свого дворика, на свій ґрунт, де вона буде могла відітхнути свobodно і забути все минуле, вирвати з корінням із душі ті страховини, через які тут мусила переходити, і вся, вся без поділу віддасться своїй любові, своєму домашньому огнищу» [5, с. 84]. Важливо, що саму цю можливість забути власні гріхи й аморальну поведінку І. Франко називає «еластичністю», притаманною повнокровним та енергійним натурам [5, с. 84], якою і є пані Ангарович. Перебуваючи у постійному страху перед убожеством і недостатком («се були фурії, найстрашніші для неї в житті» [5, с. 85]), вона ладна вчинити будь-що тільки б уникнути їх. Анеля, яка «ніколи не вдавалася в розпуку, не нарікала на долю» [5, с. 25], зображена сильною особистістю, яка сильна навіть у своїх помилках, тож навіть знищуючи родинну ідилію, вона цим буде

міцній матеріальний фундамент для майбутнього своїх дітей, заступаючи їм образ відсутнього батька. А у своїй смерті Анеля вбачає протест проти байдужих обивателів, «нікчемних, підліх, брехливих» [5, с. 135], які дозволяли існувати цій справі вербування дівчат, адже не могли відмовити собі брати участь у забороненій насолоді.

Один з останніх монологів Анелі є цікавим зразком самовиправдання, адже вона, рятуючи від зубожіння свою родину такою аморальною справою як торгівля жінками, переконає чоловіка, що робила це через те, що прагнула рятувати родини та долі інших жінок: «А втім, чи ж то я перша, одинока в тій торгівлі? [...] І знаєш, коли подумаю, в яких обставинах, в якій нужді, в якім занедбанні і пониженні жила тут не одна з них, то мені здається, що небагато тратять, а може, не одна багато й зискує, ідучи там» [5, с. 138]. Пані Ангарович розповідає Антосю про десятки неволок, які прохали її продати їх у турецьку неволю: «Адже ж тут не лишається нам ніщо інше, як тільки з моста в воду або на шлях ганьби, та й то навіть сей шлях не охоронить нас від нужди, голоду та неволі» [5, с. 139].

Важливо, що в «Для домашнього огнища» чітко вказано звідки у неї виробився такий світогляд: її дідусь Михайло Гуртер, багатий український фабрикант, сам звіряється Ангаровичу в тому, що зіпсував її душу. Гуртер, який за чотири роки до подій повісті «стратив усе, що тільки мав» [5, с. 114], жебракує на вулицях, де його випадково зустрічає та допомагає чоловік Анелі, хоч і не впізнає в старому злидарі свого родича. Гуртер – це теж жертва Анелі, яка надмірно піклується про свою родину, однак на листи власного дідуся, де він благає її про допомогу, вона жодного разу не відповідає. Ось так специфічно вона розуміє родинні цінності, виявляючи свою моральну порожнечу та навіть бездуховність. Гуртер визнає, що Анеля діє цілковито так, як він її і виховав: «Та я, проклятий, я, нещасливий, затроїв її душу! Я вцепив у неї ту пиху, ту погорду супроти нижчих, нужденних, уполіженних... Той страх перед недостатком і вбожеством... Ту погорду для бідноти» [5, с. 115]. Тож, коли Гуртер сам стає бідним, вона вчиняє так, як і треба вчиняти в тому суспільстві, де вона жила: зневажати бідність, не помічати страждених, навіть якщо це твої найближчі родичі. Вона сама згадує, що в часи своє скрути написала йому кілька листів, «укорюючись перед ним, унижуючись, навіть упідлюючись і благаючи його о поміч» [5, с. 136], проте «безсердечний, засліплений старець звертав мені мої листи нерозпечатані» [5, с. 136].

Звичайно, гордій і зверхній Анелі, такій схожій на свого дідуся, не можна відмовити в любові до дітей, у чому вона протиставляється Юлії Шаблінській, що називає себе вдовою, хоч насправді такою не є, і яка займається утриманням пансіону з «резолютними дівчатами» [5, с. 137] (як розповідає ревізор Гірш). Антось Ангарович під час першої зустрічі вже відчув цю її штучність та «антиродинність»: «Вдова? Ненавиджу вдів. Вдови – сови, се птахи, що ворожать лихо» [5, с. 15] (між іншим, ціє фрази нема в польському оригіналі). Знаково, що й син Михась почуває до неї незрозумілу йому самому неприязнь.

Вчинки Анелі автор пояснює здебільшого впливом на неї інших людей (Гуртера, Штернберга, хтивоного барона Рейхлінгена, Шаблінської), проте любов до дітей, найпевніше, переважає в її рішенні стати пособницею у продажі дівчат за кордон. Автор так описує її погляд, коли вона востаннє дивиться на своїх дітей перед самогубством: «Анеля слідила за ними довгим, нам'єтним позирком, повним безграничної любові і невисказаної туги» [5, с. 134]. У цьому її спільність і відмінність із головною дійовою особою в драмі Г. Ібсена «Ляльковий дім». Нора в норвезького митця йде з дому (імовірно, назавжди), лишаючи чоловіка і трьох дітей, вчиняючи егоїстично, проте єдино можливим для себе чином, зганьбивши сім'ю і дітей, вона неспроможна й надалі зводити наругу на чоловіка. Анеля теж метафорично «йде з дому» (стріляючись), проте наостанок каже чоловікові: «Будь мужем! Пам'ятай, що у тебе є діти! Я... не можу... їх більше... [...] Пам'ятай про дітей, Антосю!.. Я виховала їх, як уміла, і думаю, що не лихо» [5, с. 139]. Саме діти і спричиняють її бажання вижити і жити на колишньому рівні (та навіть багатше), саме тому вона переймає роль батька-чоловіка-забезпечувача родини, адже прагне, щоб її пошлюбне життя не різнилося від розкішного дошлюбного, коли вона сама була дитиною. Тобто її психологічна мотивація полягає в тому, що вона хоче дати своїм дітям такий побут, який був у неї. І якщо суспільство цьому сприяє, то, попри бідність професії чоловіка, вона знаходить спосіб бути багатою, до того ж знаходячи собі гарне виправдання. Проте цей її обраний шлях невдовзі штовхає її родину в «страшенну вонючу безодню» [5, с. 104], що розкривається перед Ангаровичем, коли він дізнається про зв'язок своєї дружини із закордонною схемою з продажу живого товару. Порожнеча аморальної тези «мета виправдовує засоби» призводить до руйнації стереотипного образу жінки.

Присвячуючи першу спробу (1893 року в Коломиї) видання повісті «Опанасові Мирному», І. Франко недвозначно відсилає до його відомого роману «Повія», хоча, як справедливо зазначає Г. Вервес, у повісті І. Франка немає «падіння

жінки» в тому смислі, як воно є у П. Мирного [1, с. 78], оскільки «Для домашнього огнища» подає не соціальні причини падіння, а психологічні, а до того ж такі, які сам автор не сприймає за ганебні, скоріше – за вимушені, перекладаючи причину на оточення й особисті амбіції, особливості виховання. Дійсно, можна погодитися з думкою Б. Кир'янчука, який стверджує, що повість «Для домашнього огнища» – це «філософсько-психологічний твір» [2, с. 18], адже автор виразно показує світогляд того патріархального світу й особливості індивідуальної психіки, що змушена коритися «основам суспільності», якщо не бажає опинитися на нижчих соціальних щаблях. Зрештою, життя у злиднях постає жахливішим за смерть, тож недаремно І. Франко пише, що «страшна дійсність прошибла капітана, мов карабінова куля» [5, с. 72]. Важливо, що й позитивні якості автор подає, як загрозливі для безбідного існування: чесність і порядність у повісті завжди супроводжуються, якщо не смертю, то бідністю і негараздами, оскільки в тодішньому суспільстві (як почасти і в теперішньому) ці чесноти зовсім не цінувалися і радше навпаки – виживали там лише брехливі, нахабні пристосованці, а жінки задля виживання навіть були змушені перебирати на себе чоловічі ролі.

Висновки з даного дослідження і перспективи. І. Франко, описуючи у своїй польській повісті те, як простір щасливого дому перетворюється на «дім розпусти» [5, с. 105], водночас використовує типову образність масової літератури з нетиповою метою: показати згубність стереотипного ставлення до статі у суспільстві, до так званого гендерного виміру статі. Чоловіки у нього слабкі, нерішучі, приречені на поразку та не вміють заробляти гроші, жінки ж натомість сильні, рішучі, поразку перетворюють на перемогу та здатні заробляти гроші, якщо цього потребуватиме родина. Жінка в повісті українського письменника – це дійсно «божественний диявол», який, як у Й. Гете, «хоче зла, але робить добро» (і навпаки). Переосмислюючи передусім образ жінки, І. Франко прагне перевизначити саму людину в координатах нового світу кінця XIX – початку XX століть.

Список літератури:

1. Вервес Г. Проблематика польських повістей Івана Франка / Г. Вервес // Радянське літературознавство. – 1963. – № 3. – С. 64-82.
2. Кир'янчук Б. Романи Івана Франка 90-х років XIX століття: проблема часу-простору: Автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02 / Б. Кир'янчук. – К., 1993. – 24 с.
3. Мороз М. «Для домашнього огнища» (творча та видавнича історія повісті Івана Франка) / М. Мороз // Радянське літературознавство. – 1982. – № 4. – С. 29-35.
4. Тодчук Н. Роман Івана Франка «Для домашнього огнища»: Простір і час / Н. Тодчук. – Львів: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАНУ, 2002. – 204 с.
5. Франко І. Для домашнього огнища // Збір. творів: у 50-ти т. / І. Франко. – К.: Видавництво «Наукова думка». – Т. 19. – 1979. – С. 7-143.
6. Франко І. Збір. творів: у 50-ти т. / І. Франко. – К.: Видавництво «Наукова думка». – Т. 49: Листи (1886-1894). – К.: Наукова думка, 1986. – 810 с.

Нестелеев М.А., Семина А.А.

Донбасский государственный педагогический университет

«БОЖЕСТВЕННЫЙ ДЬЯВОЛ»: ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ПОЛЬСКОЙ ПОВЕСТИ И. ФРАНКА

Аннотация

В статье исследуется литературный образ женщины в польской повести И. Франко «Для домашнего очага». Основное внимание уделяется особенностям гендерного переосмысления в этой повести. И. Франко описывает, как пространство счастливого дома превращается в публичный дом. В его повести женщина с хранительницы «домашнего очага» делается «основой общности», перебирая мужские функции. Писатель показывает пагубность стереотипного отношения к гендерному измерению пола.

Ключевые слова: образ, гендер, повесть, семья, стереотип.

Nestelieiev M.A., Semina A.A.

Donbas State Pedagogical University

«DIVINE DEVIL»: THE IMAGE OF WOMAN IN I. FRANKO'S POLISH NOVELLA

Summary

The literary image of woman in the Polish novel of I. Franko «For Hearth and Home» is researched in the article. The author's focus is on the peculiarities of gender rethinking in the novella. I. Franko describes how space of happy home converted into a brothel. A woman in his novel changed her role from a keeper of «hearth and home» to «the foundation of the public» and took male functions. The writer shows the harmfulness of stereotypical attitudes towards the gender dimension of sex.

Keywords: image, gender, novella, family, stereotype.